

Синегуб С. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської та німецької мови і перекладу імені професора І. В. Корунця
Київського національного лінгвістичного університету

ТЕХНОЛОГІЯ ВІДТВОРЕННЯ СИНОНІМІЧНИХ ЗАСОБІВ ТЕКСТІВ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу синоніміки лексико-граматичних засобів організації текстів художнього дискурсу, які завдяки своїй структурно-семантичній специфіці суттєво впливають на процес їх відтворення. На основі ідеї про одиниці перекладу різних мовних рівнів у статті зроблено припущення, що відтворення вказаних синонімічних засобів відбуватиметься на рівні слова і словосполучення. За основу аналізу специфіка перекладу синонімічних лексико-граматичних засобів вибрано *трансформаційну модель* перекладу. Визначені та обгрунтовані регулярні тенденції в рамках трансформаційної моделі перекладу, зокрема випадки використання автором української версії поєднання кількох видів трансформацій в одному реченні. Процес перекладу синонімічних засобів пропонується розглядати як кореляцію а) *прийомів перекладу* (передперекладацький аналіз), б) *способів перекладу* (перекладацькі трансформації) та в) *засобів перекладу* (мовні засоби тут – іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). У статті детально охарактеризовані *способи перекладу* (перекладацькі трансформації) та *засоби перекладу* (мовні засоби: іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Прийоми перекладу синонімічних лексико-граматичних засобів охарактеризовані в статті на основі тексту П. Зюскінда «Das Parfum» та його україномовної версії «Парфуми» І.С. Фрідриха.

Окрему увагу в статті приділено використанню перекладацьких прийомів щодо відтворення автором україномовної версії І.С. Фрідрихом роману авторських інновацій та фразеологічних одиниць П. Зюскінда «Das Parfum». У процесі відтворення фразеологічних одиниць (ФО) відповідної семантики на перший план виходить творчий момент праці перекладача, яка не характеризується механічною підстановкою мовних знаків, а є актом мислення, творчої волі та ефективного використання перекладацького інструментарію.

Ключові слова: синоніміка, лексико-граматичні засоби, відтворення, одиниці перекладу, рівні перекладу, трансформаційна модель, перекладацькі трансформації.

Постановка проблеми. Лексичні і лексико-граматичні засоби завдяки своїй структурно-семантичній специфіці суттєво впливають на процес їх відтворення. Виходячи з ідеї про одиниці перекладу різних мовних рівнів, можна припустити, що переклад синонімічних засобів відбуватиметься на рівні слова і словосполучення. Релевантною для аналізу відтворення досліджуваної групи мовних засобів виявляється *трансформаційна модель* перекладу, яка передбачає застосування лексичних, граматичних та лексико-граматичних трансформацій із метою максимального відтворення змісту тексту оригіналу (далі – ТО) засобами мови перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу семантико-структурних розбіжностей мови підчас відтворення лексичних одиниць мови оригіналу (далі – МО) та мови перекладу (далі – МП) на ефективність перекладу змісту іншомовного тексту залишається наріжним каменем усіх перекладацьких розвідок [1; 2]. Реалізація семантики синонімів у процесі їх відтворення стала предметом дослідження низки науковців, які розглядали цей феномен як контекстуальну синонімію [3; 4; 5; 6], яка водночас сприяє ефективному спілкуванню в межах двомовної комунікації.

Мета статті. Процес перекладу синонімічних засобів німецьких текстів художнього дискурсу в рамках цієї статті планується розглядати як кореляцію а) *прийомів перекладу* (передперекладацький аналіз); б) *способів перекладу* (перекладацькі трансформації) та в) *засобів перекладу* (мовні засоби: іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Крім того, метою статті є детальна характеристика *способів перекладу* (перекладацькі трансформації) та *засобів перекладу* (мовні засоби: іменник, прикметник, дієслово, словосполучення і фразеологізми). Прийоми перекладу синонімічних лексико-граматичних засобів у статті планується проілюструвати на основі роману П. Зюскінда «Das Parfum» та його україномовної версії «Парфуми» в перекладі І.С. Фрідриха. Перспективним є вивчення окремих перекладацьких *прийомів*, зокрема процедури *аналізу* вихідного тексту.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що процес перекладу синонімічних засобів німецьких текстів художнього дискурсу в рамках цього дослідження планується розглядати як кореляцію а) *прийомів перекладу*, б) *способів перекладу* та в) *засобів перекладу*, варто зупинитись на процедурі перекладацького аналізу тексту. Метою такого прийому для текстів різної жанрово-стилістичної приналежності є максимальне покращення якості кінцевого продукту, тому його алгоритм включає детальний аналіз *мовно-стилістичних, прагматичних* та суто *перекладацьких* характеристик ТО (необхідних для відтворення ТО перекладацьких трансформацій). На кожному з рівнів об'єктом перекладацького аналізу виступають уніфіковані характеристики ТО як цілісного мовного утворення, що водночас ідентифікують його як об'єкт перекладацької діяльності.

Алгоритм перекладацького аналізу ТО має включати детальне визначення релевантних для процесу перекладу ознак, тому під час обробки вихідного тексту постає завдання *встановити перелік потенційних перекладацьких трансформацій*, які доречно взяти в процесі його перекладу. Такий перелік покладено в основу так званої трансформаційної моделі перекладу [1, с. 240] і є доволі стандартизованим. Проявом уніфікації перекладацьких прийомів можна вважати той факт, що найбільш

частотними виступають *лексичні, граматичні та лексико-граматичні трансформації*. З огляду на дефініцію перекладацької трансформації як прийому адекватного відтворення змісту ТО [6], саме цей прийом виявляється найбільш ефективним засобом подолання міжмовного бар'єру та сприяє максимальному відтворенню змісту текстів художнього дискурсу.

До найбільш частотних *способів* у процесі відтворення синонімічних засобів ТО можна зарахувати *лексичні перекладацькі трансформації* – різного роду зміни лексичних елементів МО з метою еквівалентної передачі їхніх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик з урахуванням норм МП та мовленнєвих традицій МП [7, с. 361]. Лексичні трансформації автор української версії роману П. Зюскінда «Парфуми» застосовує тоді, коли словникові відповідники тієї чи іншої лексичної одиниці МО не можуть бути використані в тексті перекладу через семантичну або контекстуальну невідповідність. Проведений на матеріалі українського перекладу аналіз демонструє ефективне використання *шістьох видів* лексичних трансформацій. У процесі такого аналізу була врахована контекстуальна залежність лексичної одиниці (ЛО), яка перекладається в сукупності її контекстуальних зв'язків і функціональних характеристик [7, с. 300]. З огляду на існування кількох класифікацій лексичних перекладацьких трансформацій [7; 8] і специфіку досліджуваного матеріалу – художнього тексту роману П. Зюскінда «Парфуми» – релевантною, на наш погляд, є класифікація перекладацьких прийомів Л.С. Бархударова [7].

Функціонально-прагматична специфіка досліджуваного матеріалу дає змогу припустити, що ефективними для відтворення синонімії лексичних і лексико-граматичних засобів є: 1) серед лексичних трансформацій – конкретизація, генералізація, логічний розвиток поняття; 2) серед граматичних – субституція (морфологічна і синтаксична); 3) серед лексико-граматичних – додавання, транспозиція, антонімічний переклад. Калькування і антонімічний переклад, а також транскрипція і транслітерація представлені в перекладеній версії досліджуваного роману значно меншою мірою – виключно при номінації хімічних речовин, географічних понять та власних імен. Найбільш частотним для відтворення синонімії лексичних засобів роману виявляється конкретизація [7]. У багатьох випадках застосування конкретизації в процесі перекладу досліджуваного тексту художнього дискурсу зумовлено відсутністю в МП лексеми з таким самим широким обсягом значення.

Лексична трансформація *конкретизації* значення є важливим способом вибору контекстуального відповідника слова і зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексем МП та традиціях мовлення, а відповідно, і різницею обсягу значення лексичної одиниці в МО і МП. Наслідком цього є необхідність заміни слова ширшої семантики в МО словом вузької семантики в МП через відсутність відповідника або із стилістичного міркування [6, с. 277], наприклад: *Der Bauer stank wie der Priester, der Handwerksgeleselle wie die Meistersfrau, es stank der gesamte Adel, ja sogar der König stank, wie ein Raubtier stank er, und die Königin wie eine alte Ziege, sommers wie winters. – Від селянина пахло так само, як і від священика, від підмайстра, як і від майстрової дружини, все дворянство смерділо, навіть король смердів, як хижак, а королева – як стара коза і влітку, і взимку [S. 5]*. Як показує матеріал дослідження, конкретизації підлягають не лише дієслівні лексеми МО, а й інші мовні елементи,

наприклад: 1) *іменник* – *Langsam richtete er sich auf und sog mit einem Atemzug den Duft von Milch und kasiger Schafswolle ein, den die Amme verstromte. Es war ein angenehmer Duft. – Він повільно випростався, втягуючи носом запах молока та овечої вовни, що йшов від годувальниці. Це був досить приємний запах [S. 12]*. Регулярною тенденцією в рамках трансформаційної моделі перекладу [6] виступають випадки використання автором української версії поєднання кількох видів трансформацій в одному реченні. Наступним інструментом подолання системних розбіжностей МО та МП і водночас частотним прийомом відтворення семантики синонімічних засобів в україномовній версії роману «Парфуми» виступає спосіб *генералізації* значення, наприклад: 1) *Seine feine Nase entwirrte das Knauel aus Dunst und Gestank zu einzelnen Faden von Grundgeruchen, die nicht mehr weiter zerlegbar waren. – Його тонкий нюх розплутував клубок випарів та смороду на окремі ниточки головних запахів доти, доки вони вже не розклалися [S. 31]*.

Значною різноманітністю характеризуються прийоми перекладу, які використані автором україномовної версії роману П. Зюскінда «Das Parfüm» І.С. Фрідрихом [8] у процесі відтворення фразеологічних одиниць (ФО). Під час аналізу перекладацьких прийомів для ФО на матеріалі досліджуваного роману було визначено такі: генералізація, логічний розвиток поняття, лексико-семантична [8] субституція та стилістична компенсація. Прийом генералізації активно використовується автором перекладу роману «Парфуми», коли: а) конкретне найменування певного предмета, явища, події, які нічого не говорять адресату перекладу; б) є надлишковим в умовах цього контексту; в) загальне значення є більш прийнятним зі стилістичних причин. Для перекладу роману «Парфуми», як показало дослідження, значущими є два останні критерії. Порівняймо, наприклад, речення “...*Tausende und Abertausende von Gerüchen bildeten einen unsichtbaren Brei, der die Schluchten der Gassen anfüllte – ...Тисячі запахів утворювали невидиму кашу, яка наповнювала щілини провулків*”. Німецький фразеологізм “Tausende und Abertausende” відтворюється значною мірою генералізованим «*тисячі*».

Іншим прикладом авторського оказіонального порівняння й водночас використання оксюмору можуть служити вирази в наступному реченні: “*Das Meer roch wie ein geblähtes Segel, in dem sich Wasser, Salz und kalte Sonne fingen – Море пахло так, як пахнуть напнуті вітрила, що ловлять воду, сіль та холодне сонце*”, які були перекладені за допомогою підбору відповідного еквівалента *додавання* («так, як пахнуть»...), а не «*море пахне як напнуті вітрила*»). Отже, перекладач використовує спосіб генералізації для адекватного відтворення функціонально-стильових аспектів фразеологізму, йдучи шляхом повного або часткового покомпонентного калькування. У процесі перекладу узуально закріплених форм сталих словосполучень у МП використовуються кодифіковані відповідники.

Під час аналізу перекладацьких прийомів на матеріалі роману П. Зюскінда «Парфуми», крім конкретизації, було визначено також генералізацію, логічний розвиток поняття, лексико-семантичну [8] субституцію та стилістичну компенсацію, застосування яких видається найбільш ефективним у процесі відтворення фразеологізмів у тексті роману. Порівняльний аналіз ТО і ТП свідчить, що авторські метафоричні порівняння перекладаються шляхом покомпонентного калькування, з огляду на те, що в таких компаративних зворотах внутрішня

мотивація є прозорою. При цьому здебільшого в ТП зберігається використана автором ТО персоніфікація.

Продуктивним способом відтворення синонімічних лексичних засобів у романі виступає також **логічний розвиток поняття** – заміна слова / словосполучення МО одиницею МП, семантика якої визначається не на базі словарних відповідностей, а логічно виводиться з контексту, є проявом контекстуальної синонімії і застосована перекладачем роману для відтворення текстових фрагментів, що містять авторські алюзії та опис думок головного героя, наприклад: 1) *So ist das und nicht anders. Schreibt nicht schon Horaz "Es bockelt der Jungling, es duftet erblühend die Jungfrau wie eine weiße Narzisse..."?* (логічний розвиток поняття. – Саме так і не інакше. Хіба ж не писав це Гораций: «Брикає юнак, **пахне**, розквітаючи, дівчина, немов біла лілея!...» [S. 18]. 2) *Und noch dazu mit der Nase! Mit dem primitiven Geruchsorgan, dem niedrigsten der Sinne! Als roche die Holle nach Schwefel und das Paradies nach Weihrauch und Myrrhe! – Та це й нюхом! Цим найнікчемнішим із відчуттів! Ніби пекло смердить тільки сіркою, а рай пахне ладаном та миррою [S. 17–18].* Застосування способу лексико-семантичної субституції ілюструє переклад речення: *"Madame Gaillard, obwohl noch keine dreißig Jahre alt, hatte das Leben schon hinter sich – Мадам Гайяр, хоч не мала ще тридцяти, поставила на своєму житті хрест"*. Надзвичайно вдалим виявився український відповідник «поставити хрест на своєму житті», який на конотативному рівні повністю тотожний німецькому фразеологізму. Вибір саме такого перекладацького рішення зумовлений прагматичною метою – орієнтацією на українського читача й особливості стилевих норм цільового тексту. У процесі субституції, активно використаній автором української версії, відбувається заміна денотативного образу. Поряд із цим, однак, перекладач змушений вдаватися до формально-граматичних змін, оскільки його метою є забезпечення стильової цілісності та однорідності тексту перекладу. Яскравим прикладом лексико-семантичної субституції є наступне речення: *"Es schmeckte wie aus Milchland – На смак це було наче з країни з молочними ріками й киселивими берегами"*. Прийняте перекладачем рішення повністю замінити денотативний образ зумовило необхідність змінити й формально-структурну побудову речення і розширити конотативне забарвлення ЛО відповідно до фразеологічного складу української мови.

На особливу увагу заслуговує в процесі вивчення шляхів відтворення синонімічних засобів у досліджуваному тексті художнього дискурсу прийом стилістичної компенсації, під час якого елементи смислу, об'єктивно втрачені в процесі перекладу через культурологічні фактори, передані автором перекладу іншими лексичними одиницями. Під час такої перебудови можлива зміна локації окремого лексеми в структурі тексту-перекладу порівняно з текстом оригіналу. Завдяки такому прийому були відтворені іронія, каламбури та емоційні висловлювання. Прикладами реалізації стилістичної компенсації в романі «Парфуми» є переклад речення: *"Auch das Dienstmädchen machte keine Anstalten zu kommen – Служниця теж не збиралася виходити"*. У цьому випадку перекладач замінив німецький фразеологізований вислів на нейтральну українську лексему.

Зворотну дескрипцію, коли нейтральна німецька лексема відтворена фразеологічною одиницею в цільовій мові, можна виявити в перекладі речення: *"der heilige Ernst, der kalte Ernst, der trockene Geschäftssinn, die an jedem Möbel, jedem Gerät ...*

kleben – свята серйозність, холодна серйозність, сухий господарський розум, знак якого лежав на всіх меблях, всіх приладах". Застосований перекладачем засіб стилістичної компенсації, використання замість дієслова **"kleben"** звороту **«знак лежить»** дало змогу зберегти інформативність твору. Доповнивши переклад певним денотатом, перекладач частково змінив образність німецького вислову, однак конотативні зв'язки від цього не були порушені. Текстові фрагменти свідчать, що використання прийому стилістичної компенсації може супроводжуватись застосуванням прийому генералізації. Переклад стилістично нейтрального прикметника „differenziert“ українським **«різномбарвніший»** у наступному реченні продиктований стилістичними міркуваннями: *... – mit dem Unterschied freilich, dass das Alphabet der Gerüche ungleich größer und differenzierter war als das der Tone. ... – звичайно, з тією відмінністю, що абетка запахів була незрівнянно більша й різномбарвніша, ніж звукова, ... (стилістична компенсація) [S. 33].*

Способи відтворення синонімічних лексичних і лексико-граматичних засобів досліджуваного тексту художнього дискурсу не обмежуються застосуванням лише лексичних перекладацьких трансформацій. Ефективними в цьому плані в процесі перекладу роману «Парфуми» виявились і граматичні та лексико-граматичні перекладацькі трансформації. Проведений аналіз ілюстративного матеріалу показав, що граматичні трансформації під час відтворення синонімічних засобів відіграють значну роль. Кількість таких способів є значною, що об'єктивно зумовлено розбіжностями системно-структурної будови німецької і української мов. На основі досліджуваного роману виділені такі види граматичних трансформацій – субституція (заміна): а) заміна частини мови; б) заміна форми слова; в) синтаксична заміна; г) заміна членів речення. Серед граматичних трансформацій у тексті перекладу під час відтворення синонімічних засобів варто назвати в першу чергу субституцію, зокрема заміну частини мови, наприклад: 1) *Der Menschenduft ist immer ein fleischlicher Duft – also ein sündiger Duft. Wie sollte also ein Säugling, der doch noch nicht einmal im Traume die fleischliche Sünde kennt, riechen? Wie sollte er riechen? – Людський запах – це завжди запах тіла, а отже, запах гріховний. То як же немовля, яке ні сном, ні духом не здогадується про тілесний гріх, може пахнути? Як має пахнути?* 2) *Es war, als besäße er ein riesiges selbsterlerntes Vokabular von Gerüchen, das ihn befähigte, eine schier beliebig große Menge neuer Geruchssätze zu bilden und... – Це було так, наче він мав величезний словник запахів власного винаходу, який давав йому змогу утворювати будь-яку кількість запаших речень...*

Продуктивним та доволі частотним видом граматичної трансформації в перекладі роману є заміна форми слова, наприклад: 1) *Selbst ich kenne nicht tausend beim Namen, sondern nur einige hundert, denn mehr gibt es nicht in unserem Gewerbe als einige hundert, alles andre ist nicht Geruch, sondern Gestank! [с. 91] – Навіть я не знаю тисячі назв, а лише кілька сотень, бо в нашому ремеслі їх не більше кількох сотень, усе інше – не запаху, а сморід! (Geruch – запаху).* Проявом системних формально-структурних розбіжностей МО та МП є і застосовані автором перекладу синтаксичні заміни, наприклад: 1) *Die Hitze lag wie Blei über dem Friedhof und quetschte den nach einer Mischung aus fauligen Melonen und verbranntem Horn riechenden Verwesungsbrodem in die benachbarten Gassen [S. 5] – Снека, мов олово, висіла над цвинтарем, вичавлюючи*

в сусідні провулки *тлінний чад*, що *віддавав* *гнилими кавунами та обугленими ратицями* (синтаксична заміна— *тлінний чад*, що *віддавав*...).

Використання автором української версії роману «Парфуми» лексико-граматичних трансформацій, які передбачають одночасну інтерпретацію зазначених системно-структурних характеристик, зумовлене не лише розбіжностями між МО і МП, а й стилістичними причинами – прагненням максимально зберегти зміст роману і забезпечити естетичну функцію тексту перекладу. Серед найбільш частотних у тексті перекладу варто назвати додавання, транспозицію, виключення, наприклад: *Dass am Anfang dieser Herrlichkeit ein Mord gestanden hatte, war ihm, wenn überhaupt bewusst, vollkommen gleichgültig. An das Bild des Mädchens aus der Rue des Marais, an ihr Gesicht, an ihren Körper, konnte er sich schon nicht mehr erinnern. Er hatte ja das Beste von ihr aufbewahrt und sich zu eigen gemacht: das Prinzip ihres Dufts.* (додавання, транспозиція, виключення) – *Те, що в основі цієї краси лежало вбивство, було йому зовсім байдуже. Він уже й не пригадав би, яка була та дівчинка з де Маре, її обличчя, тіла. Він привласнив і тепер мав найкраще, що в неї було: принцип її запаху.*

Висновки. Таким чином, на основі проаналізованого практичного матеріалу можна стверджувати: а) релевантною для перекладу роману є вибрана автором трансформаційна модель; б) застосовану автором української версії роману П. Зюскінда «Парфуми» технологію можна представити як кореляцію мовних засобів, прийомів та способів перекладу.

Література:

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, 1995. С. 3–69.
3. Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Нви Тезаурус, 2001. 280 с.
4. Міщенко Л.А. Посібник з художнього перекладу до курсу ТПП. Вінниця : Нова книга, 2003. 176 с.
5. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови. Lexikologie der deutschen Sprache: Навчальний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2003. 416 с.
6. Kautz Ulrich. Das Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens. München: Iudicium, 2002. 235 s.
7. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва : «Международ. отношения», 1975. 240 с.

8. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва : Высш. шк., 1990. 253 с.
9. Зюскінд П. Парфуми. URL: <http://www.maerchen.com/grimm-maerchen.htm>; http://ae-lib.org.ua/texts/grimm_tales_ua.htm

Syniehub S. Technology of reproduction of synonymous means of texts of German language artistic discourse

Summary. The article is devoted to the analysis of synonymy of lexical and gamma means of organization of texts of artistic discourse, which due to their structural and semantic specificity significantly influence the process of their reproduction. Based on the idea of units of translation of different language levels, the article assumes that the reproduction of these synonymous means will take place at the level of words and phrases. The transformational model of translation is chosen as the basis for the analysis of the specifics of translation of synonymous lexical and gamma means. Regular tendencies within the framework of the transformation model of translation are determined and substantiated, in particular the cases of the author's use of the Ukrainian version of the combination of several types of transformations in one sentence. The process of translation of synonymous means is proposed to be considered as a correlation of a) translation techniques (before translation analysis); b) methods of translation (translation transformations); and c) means of translation (language means, here - noun, adjective, verb, phrase and phraseology). The article describes in detail the methods of translation (translation transformations); and means of translation (language means: noun, adjective, verb, phrase and phraseology). Methods of translation of synonymous lexical and gamma means are described in the article on the basis of the text – P. Zuskind “Das Parfüm” and its Ukrainian version of “Perfume” – I.S. Friedrich.

The article pays special attention to the use of translation techniques for the reproduction by the author of the Ukrainian-language version of the novel of author's innovations and phraseological units. Patrick Zuskind's “Das Parfüm” by I.S. Friedrich in the reproduction of phraseological units (FD) of the corresponding semantics brings to the fore the creative moment of the translator's work, which is not characterized by mechanical substitution of language signs, but is an act of thinking, creative will and effective use of translation tools.

Key words: synonymy, lexical grammar means, reproduction, translation units, translation levels, transformation model, translation transformations.